

proces vývinu a prejavovania sa tejto pozornosti, nesporne ako znak slovenského historického vedomia a historickej reflexie Štúra i jeho doby.

Posledným príspevkom je trochu netradičný pohľad na Štúra, a to jeho stvárnenie na bankovkách a minciach, ktorý spracoval Zbyšek Šusta (*Ludovít Štúr a odraz jeho osobnosti na peniazoch: ikonografické a historické aspekty*).

Zborník *Ludovít Štúr na hranici dvoch vekov. Život – dielo – doba versus historická pamäť* predstavuje nový prístup slovenskej historickej vedy k tradičnej a ako som v úvode aj uviedol – v súčasnosti trocha zanedbávanej téme – Ludovíta Štúra. Všetci autori sa zmocnili svojej problematiky veľmi dobre, poodhalili čosi viac zo života samotného Štúra, ale najmä z obdobia druhej polovice 19. a 20. storočia, z dejín slovenskej spoločnosti a jej národného dozrievania.

Čo sa týka formálnej stránky, mohli by sme upozorniť na „tlačiarenských škriatkov“, ktorí zaúradovali v príspevku Evy Kowalskej, keď jej podsunuli v dátume číslicu sedem navyše (s. 35: Zay a jeho štúdium v rokoch 17874 – 1786) i Sylvie Hrdlovičovej na str. 169, kde redakcii ušiel správny rok – uvedený je rok 1848 namiesto roku 1948 v kontexte pofebruárového (1948) vývoja v Československu. V príspevku Józsefa Demmela je to pomenovanie horného Uhorska (str. 60-61), ktoré sa v slovenčine píše s malým písmenom, keďže nejde o oficiálny názov. A snáď len poznámka ku grafickej úprave sadzby: Nadpisy jednotlivých štúdií, tak ako sú vysádzané, pôsobia rušivo, podobne ako natieraný papier, na ktorom je kniha vydaná, a ten najmä pri umelom osvetlení, keď čitateľ musí natáčať knihu tak, aby sa v nej neodrážali svetlá domáceho osvetlenia a mohol sa pokojne sústrediť na text. A ten je v tomto prípade naozaj dobrý, zaujímavý a podnetný pre širokú a nielen odbornú čitateľskú verejnosť.

Peter Švorec

LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *OD PREDJARIA K NORMALIZÁCI. Slovensko v Československu na rozhraní 60. a 70. rokov 20. storočia*. Bratislava : VEDA, 2016. 388 s. ISBN 9788022415316.

Roku 2002 vydali traja vedeckí pracovníci Historického ústavu Slovenskej akadémie vied, ako sa ukázalo, veľmi úspešnú knihu *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967*.¹ O úspechu knihy svedčí okrem iného i fakt, že autormi zavedený termín „predjarie“ sa medzičasom stal odbornou verejnosťou bežne zaužívaným pojmom, a to tak v tuzemskej, ako i zahraničnej historiografii. Miroslav Londák, Stanislav Sikora a Elena Londáková v svojej práci z roku 2002 analyzovali obdobie, ktoré predchádzalo „pražskej jari“ roku 1968, teda principiálne roky 1963 – 1967. Práve na túto úspešnú spoluprácu spred 14 rokov nadviazal autorský kolektív i v roku 2016 a prišiel s voľným pokračovaním „Predjaria“, v ktorom sa zamerali predovšetkým na udalosti prvých ôsmich mesiacov roku 1968 a nasledujúci vývoj a nástup tvrdej normalizácie v rokoch 1969 – 1971. Práca je koncipovaná ako súhrnné dielo pozostávajúce z troch kníh – každý autor napísal jednu. Sú v logickom, na seba nadväzujúcom poradí: 1. *Politický vývoj na Slovensku v rokoch 1968 – 1971* (autorom je Stanislav Sikora), 2. *Ekonomika na Slovensku 1968 – 1971* (autorom je Miroslav Londák) a 3. *Kultúra v zovretí politiky* (autorka Elena Londáková). Knihy sú potom ďalej delené na kapitoly a podkapitoly.

1 LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na slovensku v rokoch 1960 – 1967*. Bratislava : VEDA, 2002.

Po stručnom úvode Miroslava Londáka nasleduje prvá kniha. Tá sa, ako už jej samotný názov vysvetľuje, venuje predovšetkým politickému vývoju na Slovensku. Sikorova úvodná kapitola je výborným uvedením do problematiky, autor v stručnosti a jasne vysvetlil procesy vedúce k udalostiam „pražskej jari“ roku 1968. Globálny vývoj dal do československého kontextu a zdôraznil dôležitosť neúspechu krajín sovietskeho bloku efektívne sa vyrovnáť s tzv. treťou vlnou, u nás známou ako vedecko-technická revolúcia, bez ktorej nemohli komunistické krajiny súťažiť s vyspelou ekonomikou západných krajín. Ďalšie trendy v zahraničnopolitickej, ale i vnútropolitickej oblasti a do veľkej miery i fakt, že „*občania ČSSR poväčšine prestali porovnávať dosiahnutý stupeň spoločenského vývoja s minulosťou; hlavným kritériom sa stal okolitý západný svet*“ (s. 20), začali spôsobovať v komunistickom totalitnom spoločenskom systéme trhliny.

V druhej kapitole sa potom venoval reforme socializmu v Československu roku 1968, pričom v troch podkapitolách postupne prešiel od vysvetlenia reformy a reakcie „spojencov“, vysvetlil vývoj „pražskej jari“ na Slovensku a dostal sa až k invázii vojsk Varšavskej zmluvy. Na vysokej odbornej úrovni zvládnutý text plasticky dopĺňujú i živo a pútavo opísané udalosti, ktorých sa autor sám zúčastnil (s. 87).

V tretej kapitole sa detailne zaoberal obdobím približne ôsmich mesiacov od augusta 1968 do apríla 1969, teda obdobiu „prelomu“. Samostatnú kapitolu venoval legalizácii okupácie ČSSR. Z vojenského hľadiska výborne zvládnutá invázia totiž bola politickým neúspechom a sovietske vedenie sa za každú cenu chcelo vyhnúť tomu, aby akcia vyznela ako to, čím v skutočnosti bola: agresívnym dobytím cudzej krajiny. Sovietski predstavitelia sa pokúsili legalizovať agresiu tým, že donútili československú delegáciu priznať kontrarevolučnú situáciu v republike. V ďalších dvoch podkapitolách autor popisuje nástup Gustáva Husáka do čela KSČ i prvé týždne a mesiace jeho vlády a ďalší vývoj situácie v slovenskej spoločnosti. Analyzuje situáciu a popisuje stav v období „prelomových“ mesiacov od augusta 1968 do apríla 1969, v ktorom sa politické elity snažili o zachovanie aspoň niektorých demokratizačných tendencií spreď augusta 1968 a decentralizáciu štátnej správy.

Nič z toho sa im však nepodarilo a v roku 1969 nastúpila tvrdá normalizácia. Tá je témou štvrtej kapitoly prvej knihy, pozostávajúcej z dvoch rozsiahlejších podkapitol. V prvej sa Sikora pomerne podrobne venuje nástupu nového vedenia KSČ, v druhej zas stranickým čistkám z rokov 1969 a 1970, ktoré, ako konštatuje, okrem iného spôsobili i významný nedostatok kvalifikovaných pracovných síl (s. 123). Autor v tejto kapitole analyzuje „neuveriteľnú slovnú ekvilibristiku“ vedenia KSČ pri vytváraní známeho *Ponaučenia z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ*. Na záver konštatuje, že strana svoje „*dejinné poslanie*“ nesplnila, lebo „*nedokázala utvoriť podmienky na optimálnu akceptáciu vedecko-technickej revolúcie a ďalších civilizačných výziev, s ktorými sa úspešne vyrovnala západná demokratická spoločnosť*“ (s. 129).

Predmetom druhej knihy, autorom ktorej je Miroslav Londák, sú otázky československej a špecificky i slovenskej ekonomiky v tomto období. Je rozdelená na tri väčšie kapitoly, ktoré sú ďalej rozčlenené na menšie podkapitoly.

Ku kapitole o hlavných tendenciách povojnového vývoja slovenskej ekonomiky, ktorá, podobne ako Sikorova úvodná kapitola stručne a jasne zhrňuje vývoj do roku 1968, pridal autor zaujímavú kapitolu o úvahách a koncepciách slovenských ekonómov o rozvoji hospodárstva na prahu 1968. V prvej podkapitole, ktorá sa venuje prvým 20 rokom ekonomického vývoja za komunistického režimu v Československu, autor okrem iného konštatuje, že napriek istým nepopierateľným úspechom procesu industrializácie Slovenska z celoštátnych zdrojov nedosiahla slovenská ekonomika úroveň tej českej a dokonca ani jej zaostávanie sa príliš neznižilo (s. 145). Názory slovenských ekonómov potom vychádzali predovšetkým z toho, že v podstate nebolo dostatočne známe skutočné miesto slovenskej ekonomiky v národnom hospodárstve Československa (s. 147).

V druhej kapitole sa Londák venuje slovenskej ekonomike v roku 1968. Prvá podkapitola sa zameriava na zmeny po roku 1968. Po roku 1967 sa totiž národné hospodárstvo ČSSR „*nachádzalo v stave nerovnováhy, zhoršovala sa pozícia krajiny v zahraničnoobchodnej oblasti a hoci nie dramaticky, predsa len rástla zadlženosť vo voľne zameniteľných menách*“ (s. 156-157) a čím ďalej viac obyvateľov – podobne ako konštatoval Sikora v prvej knihe – začalo porovnávať svoju životnú úroveň s úrovňou obyvateľov v západných krajinách. Reforma sa zdala nevyhnutná, ako však konštatuje Londák, nebola akceptovateľná pre Brežneva. Smerovala totiž k hospodárskej súťaži, pri ktorej bola kritériom životaschopnosť na zahraničnom trhu.

V druhej podkapitole sa autor venuje postupnému smerovaniu krajiny k federalizácii. Personálne zmeny, ktoré nastali v roku 1968, pritom reflektovali i ekonomické otázky a množstvo slovenských ekonómov, donedávna kritizovaných, zaujalo v strane významné postavenie. Autor v tejto kapitole podrobnejšie analyzuje *Zásady federalizácie ekonomiky národov Československa* a detailnejšie sa venuje dôležitej konferencii *Ekonomické problémy rozvoja Slovenska o federatívnom usporiadaní*, z mája 1968. Augustová okupácia však priniesla násilný koniec procesu diskusií o novej podobe celého ekonomického systému v Československu. V poslednej, tretej podkapitole tejto časti knihy, sa Londák venuje reálnemu vývoju ekonomiky v roku 1968 a okrem iného uvádza, že podľa neoficiálnych odhadov boli škody spôsobené v hospodárstve Slovenska do konca augusta na úrovni 314 miliónov Kčs, pričom do tohto čísla neboli zahrnuté nepriame škody vzniknuté čiastočným alebo úplným zastavením výroby (s. 185).

Posledná kapitola Londákovej knihy sa venuje roku 1969 a koncu ilúzií, ktoré priniesol rok 1968 aj v ekonomickej oblasti. V samostatnej podkapitole analyzuje tzv. Šikovu reformu, ktorá mala čiastočne nahradiť centrálné plánované hospodárstvo a priniesť do hospodárstva istú samoreguláciu. Napriek okupácii istý čas aj na Slovensku pretrvávali ilúzie o tom, že aspoň niektoré aspekty socializmu s ľudskou tvárou sa predsa podarí realizovať. Ekonomická reforma mala byť jednou z nich. Ako uvádza autor v druhej podkapitole tejto časti, z dokumentov jednoznačne vyplýva, že na Slovensku aj po okupácii a začiatkom roku 1969 vládlo presvedčenie o nevyhnutnosti pokračovania ekonomickej reformy (s. 208). Po tzv. hokejovej kríze (dve víťazstvá československých hokejistov nad ZSSR v marci 1969) sa 17. apríla Alexander Dubček vzdal funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ a do čela strany sa postavil Gustáv Husák. To znamenalo návrat do stavu pred januárom 1968 – a to sa týkalo aj ekonomickej oblasti. Nástup Husáka nebol len začiatkom tvrdého presadzovania normalizačnej politiky v politickej a kultúrnej oblasti, ale i koncom tzv. Šikovej reformy.

V ďalších dvoch podkapitolách sa Londák venuje hodnoteniu ekonomickej reformy. V tretej podkapitole tretej kapitoly analyzuje konečné hodnotenie ekonomickej reformy a následný návrat k direktívnemu spôsobu riadenia. Predmetom štvrtej podkapitoly sú dobové analýzy československej a slovenskej ekonomiky, pričom dôraz je predovšetkým na kľúčový dokument: *Hodnotenie doterajšieho vývoja ekonomiky ČSSR so zreteľom na problémy rozvoja a na základné tendencie pôsobiace v poslednej dobe z mája 1969*. V záverečnej kratšej podkapitole sa Londák venuje otázke československej federácie v začiatkoch normalizácie a konštatuje, že „*Československo 70. a 80. rokov 20. storočia bolo fakticky unitárnym štátom s určitými nevýraznými ornamentami federatívneho štátoprávneho usporiadania na svojej fasáde*“ (s. 240).

Podobne ako autori prvých dvoch kníh aj Elena Londáková začala tú svoju kapitolou, v ktorej stručne zhŕňa a hodnotí vývoj v období „predjaria“, skúma miesto a úlohy slovenskej kultúry v politickom pohybe 60. rokov. V prvej podkapitole sa venuje predovšetkým kľúčovému roku 1963. Medzníkom a začiatkom „predjaria“ je tento rok predovšetkým kvôli nástupu Alexandra Dubčeka do čela Komunistickej strany Slovenska a zároveň dvom kľúčovým zjazdom: spisovateľov v apríli a novinárov v máji. Na nich účastníci podrobili situáciu v krajine otvorenej a odvážnej kritike a výrazne tým ovplyvnili spoločenskú atmosféru volajúcu po liberalizácii (s. 248). V druhej pod-

kapitole prvej časti sa Londáková venuje predovšetkým roku 1967, vysvetľuje však i priebeh liberalizácie 60. rokov. Konštatuje, že priebeh tejto liberalizácie nebol priamočiary: „*Politický odmäk mal, aj podľa jeho pamätníkov, nepravidelné tempo a zdĺhavý priebeh...*“ (s. 252).

V druhej kapitole svojej knihy sa Londáková venuje kultúre a kultúrnej inteligencii v roku 1968. V názve kapitoly sa jej podarilo jednou vetou zhrnúť to, čo potom na takmer 40 stranách detailnejšie vysvetľuje, a síce že kultúrna inteligencia bola zároveň iniciátorom i obeťou politického vývoja. Prvá podkapitola je zameraná na Československý rozhlas a televíziu, v ďalších podkapitolách sú stručne opísané politické ambície kultúrnej obce, reformný program pre kultúru i nárast počtu a kvality periodík. Začiatkom roka 1969 vychádzalo na Slovensku takmer 860 periodík (s. 272). Tie zároveň výrazne rozšírili tematické okruhy, ktorým sa venovali. V ďalších troch podkapitolách sa autorka detailne venuje kľúčovému obdobiu medzi konferenciou slovenských spisovateľov (30. apríla 1968) a zjazdom československých novinárov (21. – 22. júna 1968). Prvá podkapitola sa zaoberá predovšetkým slovenskými spisovateľmi. V centre Londákovkej záujmu je okrem iného i činnosť Ladislava Mňačka, ktorý v auguste 1967 emigroval do Izraela, aby sa potom v máji 1968 vrátil na Slovensko a ohlasu, ktorý tento odchod v kultúrnych kruhoch vyvolal (vydanie týždenníka *Kultúrny život* z marca 1968 je známe aj ako tzv. Mňačkove číslo). Samostatnú podkapitolu venovala pokusom o transformáciu umeleckých zväzov a koordinačnému výboru, pričom v poslednej podkapitole sa zamerala na mimoriadny zjazd novinárov. Dňa 27. júna 1968 vyšiel Vaculíkov manifest *2000 slov*, reformné stranícke vedenie ho však už pod tlakom „spojencov“ a zahraničnopolitického vývoja odmietlo ako príliš radikálne. Ako konštatuje Londáková uzatvárajúc druhú kapitolu tejto časti práce, na prahu leta 1968 sa akumulovali udalosti a rozhodnutia, ktoré „*mali v ospalom závere uhorkovej sezóny priniesť nečakane dramatické rozuzlenie*“ (s. 295).

V tretej kapitole tretej knihy sa autorka, v súlade so štruktúrou celej knihy, venuje obdobiu od augusta 1968 do augusta 1969. Je rozdelená na päť podkapitol v ktorých čitateľa postupne prevedie obdobím od začiatku okupácie, keď začalo fyzické zastavenie, resp. obmedzenie vysielania rozhlasu a televízie i množstva periodík (už 30. augusta bolo zastavené napríklad vydávanie týždenníka *Kultúrny život*), cez schválenie uznesenia č. 292, ktorým československá vláda reinkarovala cenzúru, až po neskôr zavedené administratívne kroky namierené proti systému demokratickej tlače. V tretej podkapitole sa autorka rozsiahlejšie zaoberá aj federálnym zjazdom umeleckých zväzov v tomto období a tiež zjazdom slovenských spisovateľov, na ktorom už bolo cítiť závan normalizácie.

V poslednej kapitole knihy si predovšetkým všima obdobie rokov 1970 – 1972 a nástup tvrdej normalizácie, so zreteľom na Slovensko. Normalizácia kultúry mala pritom svoj osobitý priebeh. Na jednej strane bola ako dôležitá súčasť straníckej propagandy po roku 1968 v centre pozornosti a niektoré jej oblasti a médiá čelili prvým cenzúrnym zásahom, na druhej strane iné pokračovali v relatívne slobodnej tvorbe ďalej a normalizácia v nich trvala dlhšie. Bolo to prirodzene dané rôznorodosťou kultúrnych oblastí (s. 365-366). Normalizácii sa však nakoniec nevyhla žiadna.

Celú knihu uzatvára záver, napísaný Miroslavom Londákom a Elenou Londákovou, v ktorom stručne hodnotia základné tendencie vývoja v Československu a na Slovensku v 60. rokoch, postupnú liberalizáciu i jej násilný koniec a začiatok tvrdej normalizácie. Dôraz kladú i na otázky, ktoré sa v danom období objavili a nezmizli ani počas normalizácie, predovšetkým komplikovaný vzťah medzi dvoma národmi žijúcimi vo (od 27. októbra 1968 aspoň formálne) federatívne usporiadanej republike. Nechýba zoznam vybranej literatúry, ktorý môže okrem iného dobre poslúžiť ako „odrazový mostík“ pre čitateľov, ktorí by mali záujem o ďalšie štúdium problematiky, zoznam skratiek a menný register.

Práca sa nevyhla drobným chybám a preklepom. Napríklad na strane 52 v poznámke 99 sa cituje kniha Jana Štajgla a Michala Štefanského *Vojenské dejiny Slovenska, zv. VI (1945 – 1948)*,

čo je nesprávny údaj, správne časové vymedzenie knihy je 1945 – 1968. Ide o preklep, keďže na iných miestach i v zozname literatúry to autor uvádza správne. Podobný malý preklep sa nachádza na strane 173 v poznámke číslo 503, kde je uvedený Joozef Rosa. Podobných preklepov je v knihe ešte niekoľko, nejde však o významné chyby.

Na strane 112 hovorí Sikora o plošných čistkách v komunistickej strane, ktoré boli, oficiálne ako „previerky“ vyhlásené 28. – 30. januára 1970 a spomenie „List“. Neskôr v rovnakom odseku sa na tento „list“ znova odkazuje, z predchádzajúceho textu však nie je jasné, o aký list ide. Autor mal podľa všetkého na mysli *List ÚV KSČ všetkým základným organizáciám a členom strany k výmene členských legitimizácií KSČ*,² z textu však tento dlhý názov vypadol a ostal len „list“.

V tretej knihe pôsobí pomerne rušivo neustálené používanie niektorých skratiek. Napríklad časopis *Kultúrny život* nájdeme ako skratku KŽ (s. 254, 261 a ďalej) a zároveň pod plným názvom (s. 252, 256, 261), pričom používanie jedného alebo druhého nesleduje žiaden vzorec a je náhodné. Súčasťou tretej knihy sú aj veľmi krátke kapitoly (kapitola 2.1. má dve strany, 2.2. dokonca len necelú jednu stranu), ktoré mohli byť „absorbované“ do iných a text by sa tým zbytočne nerozsekával. Tieto chyby však žiadnym spôsobom nenarušujú plynulosť textu. V podstate jediným, čo sa dá knihe vyčítať, je absencia akejkoľvek obrazovej prílohy, ktorá by mohla text zaujímavým doplniť a osviežiť. Rovnako anglické resumé je krátke a takpovediac „odbité len aby bolo“. Rozsiahlejším a podrobnejším sumárom, aspoň na niekoľkých stranách, mohli autori výsledky svojho výskumu lepšie priblížiť vo svete dominantnej anglosaskej historiografie.

Zatiaľ čo udalosti spojené s rokom 1968 sú bádateľsky atraktívnou témou a existuje nemalý zoznam prác zaoberajúcich sa touto problematikou, s obdobím tesne po okupácii a nástupom normalizácie je to už o poznanie horšie. Niekoľko kľúčových prác venujúcich sa normalizácii, jej nástupu či niektorým jej aspektom, však existuje (problematike sa venovali Milan Otáhal, Jan Pešek, Jan Rychlík, Zdislav Šulc, Miloš Bárta a množstvo ďalších). Medzi takéto diela patria i monografie spoluautorov tejto publikácie – Stanislava Sikoru, ktorého známa kniha *Po jari krutá zima* vyšla v roku 2013³ alebo kniha Eleny Londákovskej *Slovenská kultúra v rokoch 1968 – 1970*,⁴ ktorá tiež analyzuje rovnaké obdobie. Žiadna z existujúcich prác si ale nevytýčila za svoj cieľ tak komplexný pohľad na toto obdobie so špecifickým zreteľom na Slovensko. Aj z tohto pohľadu je preto treba hodnotiť recenzovanú publikáciu trojice autorov ako pre „československú“ historiografiu celkom zásadnú prácu, ktorá mapuje kľúčové roky nástupu normalizácie.

Od predjaria k normalizácii je prehľadný a fundovaný syntetizujúci pohľad na komplikované obdobie rokov 1968 – 1971/2 na Slovensku, aký dosiaľ chýbal. Celkovo je práca vyvážená, dobre čitateľná a zrozumiteľná. Druhá časť je doplnená množstvom prehľadných tabuliek, dopĺňajúcich text a podporujúcich Londákovu argumenty. Všetci autori sa výskumu tohto obdobia dlhodobo venujú a sú v slovenskej historiografii absolútnymi autoritami. Svoju erudovanosť dokázali v tejto práci pretaviť do komplexného a vyváženého textu. Zvlášť silnou stránkou knihy je jej využiteľnosť. Nie je totiž určená výhradne len pre odborníkov, historikov a širšiu vedeckú verejnosť, ktorej prináša kľúčové nové poznatky a pohľady. Zrozumiteľný spôsob, akým je napísaná ju predurčuje i na to, aby sa stala akousi základnou literatúrou pre záujemcov menej zorientovaných v problematike. Autorom sa totiž podarilo napísať jasnú a zároveň detailnú a prehľadnú prácu, doplnenú o množstvo citátov z najdôležitejších prác i analýz kľúčových dokumentov a udalostí.

Jakub Drábik

-
- 2 SIKORA, Stanislav. *Po jari krutá zima. Politický vývoj na Slovensku v rokoch 1968 – 1971*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2013, s. 210.
 - 3 SIKORA, ref. 2.
 - 4 LONDÁKOVÁ, Elena. *Slovenská kultúra v rokoch 1968 – 1970*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2015.